

Mahmudova Günel¹
DİNLƏYİB – ANLAMA TƏLİMİ ÜZRƏ İŞİN İSTİQAMƏTLƏRİ

Dinləyib-anlama nitq fəaliyyətinin əsas növlərindən biridir. Əvvəlcə, dinləyib-anlamanın nə olduğunu izah edək. Dinləmə nətiqdən şifahi və şifahi olmayan mesajları qəbul etmə, anlama, şərh etmə, onlara cavab vermə qabiliyyəti və effektiv ünsiyyətin açarıdır. Dinləmə mədəniyyəti XXI əsrin ən vacib və zəruri bacarıqlarından sayılır.

Normal dinləmənin nəticəsi olan anlama isə idrakı prosesin vacib nöqtəsidir. Həm dinləmə, həm də anlama prosesini keyfiyyətli, səmərəli səviyyədə başa vurmaq üçün kifayət qədər söz ehtiyatına malik olmaq və ya kifayət qədər sözün məna qatını bilmək lazımdır. “Güclü qavrayışa malik olan oxucular oxuduqları haqqında nəticə çıxara bilər, hansı faktın vacib olduğunu və nə baş verdiyini asanlıqla müəyyən edə bilər”

Müasir təhsil sistemi kurikulum əsaslıdır və orada hər bir fənn üçün məzmun xətləri, məzmun standartları müəyyən edilmişdir. Orta məktəbdə tədris olunan Azərbaycan dili fənni üzrə 4 məzmun xəttindən birincisi məhz dinləyib-anlama və danışıqdır. Müasir Azərbaycan dili təlimində gözlənilən nəticələrin səmərəli alınması da ilk məzmun xətti-dinləyib-anlama və danışma standartlarının düzgün reallaşdırılmasından çox asılıdır. Bu cəhət dinləyib-anlamanın təlim sistemində son dərəcə mühüm yer tutduğunu sübut edir.

Orta məktəbdə dinləyib-anlama mətnlərdə öz əksini tapır. Həmçinin, mətnin audio ilə dinlənilməsi də vardır. Anlama idrak prosesidir, onun üçün dinləmə materialı da linqvistik, psixoloji, təlimi tələblərə cavab verməlidir. Linqvistik dedikdə onun dil qaydalarını özündə əks etdirməsi nəzərdə tutulur. Psixoloji dedikdə isə onun yaş, anlaq səviyyəsi nəzərdə tutulur. “Şagirdlərin dinləmə bacarıqlarını təkmilləşdirmək üçün biz onların performansı haqqında məlumat toplamalı, ehtiyac duyulan xüsusi səhələri hədəf almalı və sonra fərdiləşdirilmiş təlimat və məqsədyönlü təcrübə təmin etməliyik”

Audio mətn dinlədikdən sonra mətnə ifadə olunan faktlar, təfərrüatlar, məlumatlarla bağlı şagirdə suallar yaranırsa, deməli, həmin mətn şagird tərəfindən anlaşılib. ”Audio hekayə kontekstində istifadə olunan sözlərin mənaları ilə bağlı suallar yaranırsa, dinlədikləri mətndən nəticə çıxara bilirlərsə, hərfi mənadan kənara çıxaraq deyilənləri şərh edə bilirlərsə, əsas ideyanı müəyyən edə bilirlərsə, mətnin məqsədini izah edə bilirlərsə, düzgün təhlil edə bilirlərsə, deməli, dinləyib-anlama prosesi uğurla həyata keçirilmişdir”.

Orta məktəb dərslərində dinləyib-anlama və danışmanın necə reallaşdırılmasına nəzər salmaq. Əsas standartlar fənn üzrə müəyyən olunan təlim nəticələrini məzmun xətləri üzrə ümumi şəkildə ifadə edir. Dinlənilən fikri nümayiş etdirmək (1.1) dinləmənin, şifahi nitq bacarıqlarını nümayiş etdirmək (1.2) danışmanın əsas standartlarıdır. (2, s 152)

7-ci sinif “Azərbaycan dili” üçün dərs vəsaitində “Səhv düşəndə yerimiz” şeiri mövzusu tədris olunarkən burada reallaşdırılmalı olduğumuz dinləmə bacarıqları aşağıdakı şəkildədir:

(St. 1.1.1) “Şagirdlərin nəzmlə yazılmış bədii nümunələr üzərində iş bacarığı əvvəlki siniflərdə formalaşmışdır. Onu daha da inkişaf etdirmək üçün kompleks iş aparmaq lazım gəlir. Bura oxu texnikası, məzmunun, ideyanın mənimsənilməsi və fikrin ifadə formaları – bədii ifadə vasitələri daxildir. Çalışmaq lazımdır ki, müəllifin çatdırmaq istədiyi fikir bütün detalları ilə açıqlansın. Şeir məzmununa uyğun səs tonu seçmək də vacibdir. Buna görə də əvvəlcə şeirin peşəkar aktyor tərəfindən deklamasiyasını dinləmək məqsəduyğundur. Şeir səsləndirilməzdən əvvəl şagirdlərə tapşırırlar ki, şeiri dinləyərkən məzmunla yanaşı, aktyorun səs tonuna, səsləndirmə zamanı edilən fasilələrə diqqət yetirsinlər. Şagirdlər deklamasiyanı dinlədikdən sonra şeirin onlarda yaratdığı ovqatı, təəssüratı bölüşür, bunların nəyin hesabına yarandığını izah edirlər”. (1, s 32)

Şagirdlərdə dinləyib-anlamayı təmin etmək üçün fəal interaktiv təlimin metodlarından istifadə edə bilərik. Buraya Müzakirə, Akvarium, Debat, Konfrans və s daxildir.

Müzakirə: Müzakirə seçilmiş mövzu və ya məsələ ətrafında ideyaların, məlumatların, təəssüratların, tənqidin və təkliflərin qarşılıqlı və struktur mübadiləsidir”. (3, s 80). Onun əsas vəzifəsi problemi təhlil edərək həlli yolunu tapmaq, düzgün qərar qəbul etmək üçün imkan yaratmaqdır. Müzakirə debat üçün hazırlıq mərhələsi kimi aparıla və ya debatla müşayiət oluna bilər. Müzakirə dinləmək, təqdim etmək, sual vermək mədəniyyətini formalaşdırır, şagirdlərin məntiqi və tənqidi təfəkkürünü, şifahi nitqini inkişaf etdirir.

Müzakirə prosesini inkişaf etdirən suallar vermək və şagirdlərin cavablarını nəzərdən keçirməklə müəllim müzakirəni tənzimləyir. Bu zaman cavabı “bəli” və ya “xeyr” olan qapalı suallar vermək məqsəduyğun hesab edilmir.

Müzakirədən əvvəl şagirdlərə müzakirə qaydaları xatırladılır. Müzakirə üçün ziddiyyətli yanaşmalara imkan verən mövzu, problem müəyyən edilir. Problem aktual, şagirdlərin həll etməsinə imkan verən səviyyədə olmalıdır. Şagirdlər problem üzrə tədqiqat aparır, mənbələrlə işləyir, öz mövqelərini dəqiqləşdirir, mülahizələrini əsaslandırmaq üçün dəlillər, faktlar seçir, fikirlərini müzakirə üçün təqdim edirlər.

Müzakirədə mövzuya aid: Nə baş verdi? Nə üçün baş verdi? Bu başqa cür ola bilərdimi və necə? Siz bu vəziyyətdə nə edərdiniz? Sizin fikrinizcə, həmin qəhrəman nə hiss etdi? Sizcə, kim haqlıdır? Nə üçün? kimi suallardan istifadə olunur. “Qrup şəklində müzakirə zamanı iştirakçılar bir-birini dinləməyi (aktiv dinləmə), ardıcılıqla danışmağı, başqalarının fikirlərinə hörmətlə yanaşmağı, reqlamentə riayət etməyi öyrənirlər”. (3, s 80)

¹ Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin magistrantı

Akvarium. Müzakirənin bir forması kimi “akvarium”un tətbiqində diqqət yetirilməli olan ən mühüm cəhət mübahisə edən tərəflərin vahid fikrə gəlməsinin vacib olmasıdır. Onun tətbiqində başlıca məqsəd problemin müzakirəsində səmərəliliyə nail olmaq və düzgün diskussiya aparmaq bacarığını inkişaf etdirməkdir. “Akvarium”un tətbiqində iki variant müşahidə olunur.

Diskussiyanın aparılması qaydaları müəyyənləşdirilir. Sonra sinif iki qrupa ayrılır, onlardan birinin oturduğu dairənin önündə - “xarici dairədə” ikinci qrup əyləşir. Qruplardan birincisi - “daxili dairədə” oturanlar müəyyənləşdirilmiş mövzu üzrə diskussiya aparır, “xarici dairədə” oturanlar isə diskussiyanın qaydalar üzrə keçib-keçmədiyini müşahidə edir. Müəyyənləşdirilmiş vaxt başa çatdıqda “xarici dairədə” əyləşənlər diskussiyanın gedişini qiymətləndirirlər. Ardınca qruplar yerlərini dəyişirlər, diskussiya əvvəlki qayda ilə davam edir.

Debat: Debat zamanı müzakirə aparən tərəflər bir-birini deyil, üçüncü tərəfi (dinləyiciləri) inandırmağa, onlara təsir göstərməyə çalışır. Debatda çıxış edən hər iki tərəfin qarşısında duran başlıca vəzifə öz mövqeyini əsaslandırmaq, haqlı olduğunu sübut etməkdir. Bunun üçün, ilk növbədə, inandırıcı dəlillər tapılması, əks tərəfin irəli sürdüyü dəlillərə tənqidi yanaşılması, onların əsaslandırılmış şəkildə təkzib edilməsi zəruridir. Bu zaman üçüncü tərəf - dinləyicilər onları daha çox inandıran tərəfin mövqeyini qəbul edir, öz seçimlərində onlara üstünlük verir və bunun səbəbini açıqlayırlar. Debat üçün seçilən mövzu aktual, maraqlı olmalı, çıxış edənlər fakt və sübutlarla danışmalı, müxtəlif səciyyəli suallardan istifadə etməli, dinləyiciləri inandırmağı bacarmalıdırlar.

Konfrans. “Müəyyən mövzuya, problemə həsr olunmuş yığıncaq, tədbir” mənasında işlənir. Konfrans zamanı sinifdə şagirdlər iki qrupa bölünür və hər qrupa mövzu üzrə 1 məruzə hazırlamaq tapşırılır. Qruplara daxil olan şagirdlər məruzəni bir yerdə hazırlayır və qrupdan məruzəçi seçirlər. Konfransı idarə etmək üçün sinifdən bir və ya iki aparıcı (moderator) seçilir. Aparıcılar əvvəlcədən hər iki məruzənin mətni ilə tanış olur, müzakirə zamanı ortaya suallar qoyur, iştirakçılara söz verir və onların çıxışlarını ümumiləşdirirlər.

Dinləyib-anlama üzrə işin istiqamətlərində bu prosesin məzmun xətti üzrə reallaşdırılmasındakı məqamlara, dinləmə bacarığı ilə bağlı standartlara və onların reallaşdırılmasına, bu prosesin uğurlu həyata keçməsi üçün dəstəkləyici mühitin yaradılmasına diqqət etmək lazımdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan dili metodik vəsait 7 sinif Bakı 2018, 179 s
2. H.B. Balyev, A.H. Balyev “Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası” Elm və təhsil, Bakı 2019, 380 s
3. Veysova Z. Fəal/interaktiv təlim: müəllimlər üçün vəsait, Bakı, UNİSEF, 156 s

İnternet resursları:

1. Listenwise Blog 8 key Listening Comprehension Skills Məqaləsi

Açar sözlər: dinləmə qabiliyyəti, anlama qabiliyyəti, təlim prosesi, təlimi əməkdaşlıq, yaş səviyyəsi.

Ключевые слова: умение слушать, понимание, процесс обучения, совместное обучение, возрастной уровень.

Key words: listening ability, comprehension ability, learning process, training collaboration, age level.

Summery

The article approaches the process of listening comprehension as one of the main types of speech activity and examines the psychological and linguistic aspects of listening comprehension, which is one of the important skills of the XXI century. The situation with the implementation of content standards related to listening comprehension is analyzed in the works on separate texts. The directions of methodical work on listening comprehension are explained on the basis of concrete examples.

Резюме

В статье рассматривается процесс аудирования как один из основных видов речевой деятельности и исследуются психологические и лингвистические аспекты аудирования, которое является одним из важных навыков XXI века. В работе над отдельными текстами анализируется ситуация с внедрением стандартов содержания, связанных с восприятием речи на слух. На конкретных примерах разъясняются направления методической работы по аудированию.

Rəyçi: dos. E.Vəliyeva